

Andrzej Podrez

HISTORIA GMINY STARY LUBOTYŃ

Lublin 2006

BUDZISZKI

Budziszki powstały jeszcze w czasach średniowiecza. Pierwsze pisane wzmianki pojawiają się w dokumentach z 1475 roku, gdzie pojawia się zapis: *Budzysky.....granicies*¹, czyli zapis na temat granic wsi Budziszki. W 1492 roku wymienia się miejscowość Budziszki w pobliżu Lubotyń. Kolejne wzmianki pochodzą z 1489 roku (*Bvdzyska*) oraz 1503 (*Budziska Samovski*)³.

Nazwa pochodzi od słowa budzisko, oznaczającego kiedyś szałas, budę, lepiankę⁴.

W XVI wieku używano nazwy *Gniazdowo Budziska*. Ta nazwa używana była aż do początków XIX wieku⁵. Budziszki zostały założone przez Gniazdowskich z pobliskiego Gniazdowa i stąd właśnie pochodzi ta nazwa. Budziszki były czymś w rodzaju koloni dla przeludnionego szlacheckiego Gniazdowa.

Dziedzicami byli Gniazdowscy herbu Wczele (patrz Gniazdowo), był to początkowo średniozamożny ród, który jednak z czasem stawał się rodem drobnoszlacheckim. Gniazdowo i Budziszki w końcu XVII wieku były już wsiami zaściankowymi. Gniazdowscy w tym czasie stali się mało znaczącym rodem i zachowały się tylko wzmianki o Janie Gniazdowskim, który w 1700 roku dziedziczył w Gniazdowie oraz Budziszkach⁶.

Oprócz dziedziców Gniazdowskich, z czasem część ziemi w tej wsi przeszło też na własność innych rodów. W końcu XVIII wieku właścicielami ziemskimi byli tu: Gniazdowscy (zapewne kilka rodzin), niejaka Prosińska oraz szlachcic o nazwisku Siwka⁷. Budziska były mniejszą wioską niż Gniazdowo.

Na początku XIX wieku była to średniej wielkości wieś szlachecka, w 1827 roku naliczono tu 20 domów i 92 mieszkańców⁸. Była to typowa wieś zamieszkała przez drobną szlachtę. Pełno tu było niewielkich drewnianych dworów. Budownictwo szlacheckie było głównie drewniane, poszyte słomą. Jednak obszernością i wyposażeniem starano się wyróżniać od chat chłopskich. W środku zazwyczaj była sień, a po bokach dwie izby, z których jedna była alkierzem. Wyposażenie w sprzęty było ubogie. Całość ogrodzona była płotem z chrustu lub żerdzi. W pobliżu takiego dworu były zazwyczaj chałupy o czterech izbach zwane czworakami. Mieszkali tam poddani chłopci i służba. Tak opisuje chaty ubogiej szlachty XVIII-wieczny pamiętnikarz J. Kitowicz „*Małej szlachty mieszkania nie różniły się od chłopskich chałup, snopkami częstokroć poszywane. W tym tylko różnica była, iż przed szlacheckim dworkiem musiały być koniecznie wrota wysokie, choć podwórze całe było płotem chruścianym ogrodzone, i druga, że dworek szlachcica miał dwie izby po rogach a sień w środku, gdy przeciwnie u chałupy chłopskiej sień jest z czoła a za nią izba, a w tyle komora*”⁹.

W 1867 roku Budziszki włączono do gminy Lubotyń w powiecie łomżyńskim¹⁰. W końcu XIX wieku mieszkało tu nadal dużo drobnej szlachty. W 1891 roku naliczono 20 gospodarzy drobnoszlacheckich, średnio każdy z nich posiadał 12,1 ha¹¹.

¹ *Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, tom I-VI, Kraków 1996-2005, tom I, s. 440

² Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999, s. 72

³ *Nazwy miejscowe.....*, tom I, s. 440

⁴ Tamże

⁵ *Nazwy miejscowe.....*, tom I, s. 440

⁶ Sęczys E. *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1831-1861*, Warszawa 2000, s. s. 182

⁷ *Regestr Diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie w latach 1783-1784*, Warszawa 2006, s. 554

⁸ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Wawelskiego*. Tomy I-XIV, tom I, s. 448

⁹ Benon Dymek „*O stereotypie szlachty mazurskiej i Poborzanach*, część II [w:] *Ziemia Zawkrzeńska*, tom VII, Mława 2003, s. 67-103.

¹⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom I, s. 448

W 1921 roku przeprowadzono pierwszy spis powszechny z II Rzeczypospolitej. Według danych z tego spisu w Budziszkach było 22 domy, 2 inne budynki mieszkalne oraz 157 mieszkańców. Wszyscy mieszkańcy byli Polakami i katolikami¹².

CHMIELEWO

Na łąkach, w widłach Orza i bezimiennej rzeczki znajduje się pierścieniowe grodzisko datowane na VII-IX wieku. Na miejscowym majdanie znajdowała się zabudowa typu półziemiankowego. Wał w I fazie składał się z trzech linii prymitywnego drewnianego ogrodzenia, w II fazie tworzył go nasyp ziemny z płaszczem kamiennym. W odległości 120 metrów na wschód od fosy znajdowała się osada datowana na X-XI wiek. Na południowo-wschodnim tarasie Orza była druga osada datowana na X-XI oraz XIII wieku¹³.

W sumie znaleziska archeologiczne tworzą 17 stanowisk i są odnajdywane na polach wsi: Stary Lubotyń, Lubotyń Włóki, Kosewo, Gniazdowo, Świerże, Chmielewo i Gumowo, wśród nich jest jedno domniemane cmentarzysko¹⁴. Było tu grodzisko pierścieniowe, cztery osady przyrodowe, 11 osad dalej położonych oraz cmentarzysko¹⁵.

Tak, więc żyli tu ludzie już we wczesnym średniowieczu. Ostatni osadnicy opuścili te obszary w XIII wieku. Stało się tak, ponieważ wiek XIII i XIV to czas licznych najazdów i wojen. Pustoszyli te obszary: Rusini, Jaćwingowie i Litwini. Wiele osad w tym czasie została opuszczona, a pola zarosły lasem. Dopiero na przełomie XIV i XV wieku książęta mazowieccy zaczęli akcję kolonizacyjną, sprzyjało temu uspokojenie się Litwinów, którzy przestali nękać te strony (po unii polsko-litewskiej).

W pierwszych latach XV wieku książę mazowiecki nadał tu 10 włók ziemi (300 mórg) niejakiemu Janowi z Gadamiec. Z przekazów wynika, że Jan z Gadamiec w ogóle nie karczował lasu i w 1420 roku, sprzedał otrzymane wcześniej 10 włók, niejakiemu Maciejowi z Lisowa. Podczas tej transakcji zapisano, iż te 10 włók zwano Chmielewo (po łacinie *Chmelewo*). Maciej z Lisowa również nie osiedlał się tutaj i w tym samym roku sprzedał tą ziemię Wawrzyńcowi i Pawłowi z Janczewa. Ten w 1428 roku sprzedał Chmielewo Tomaszowi z Zarębina. Zapewne dopiero po tej dacie rozpoczęło się osadnictwo¹⁶. Trudno nazwać Chmielewo już wtedy wsią, wyglądało to w ten sposób, że rycerz otrzymał kawał lasu i musiało go wykarczować. Wycięcie kilku włók nieraz trwało nawet kilkadziesiąt lat. Początkowo, więc mieszkał tu rycerz wraz z rodziną i kilkoma osobami służby, była to, więc jedna chata, dopiero z czasem osada się rozrastała.

W XVI wieku miejscowa szlachta przyjęła nazwisko Chmielewscy, niestety było to tak popularne nazwisko w ówczesnej Polsce, że trudno teraz stwierdzić jakiego herbu używali miejscowi Chmielewscy. Był to mało znany ród, już w XVI wieku wieś podzielona była na 5 części, w sumie było tu 9 włók ziemi uprawnej. Chmielewo należało do parafii Lubotyń¹⁷.

Zapewne w tym czasie dziedziczyli tu jeszcze Chmielewscy, lecz z czasem coraz większą część ziemi przejmowali Podbielscy z Podbiela. Według danych z 1783 roku wśród dziedziców wymienia się: Chrostkowskiego, Gawkowskich oraz Podbielskich. Nie spotyka

¹¹ Dajnowicz M, *Drobna szlachta ziemi łomżyńskiej na przełomie XIX i XX wieku*, Łomża 2002, s. 214

¹² Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 IX 1921 roku, województwo podlaskie, Warszawa 1925, s. 52

¹³ Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska.....*, s. 72

¹⁴ Kałaga J, *Dorzecze Orzu w wiekach średnich*, Ostrołęka 1983, s. 7

¹⁵ Tamże

¹⁶ Tamże, s. 73

¹⁷ *Źródła Dziejowe tom XIV, Polska w XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisał A. Pawiński, tom XVI Mazowsze* Warszawa 1892, s. 371

się już Chmielewskich. W całej parafii lubotyńskiej nie było w XVIII wieku szlachty o tym nazwisku, ród wymarł bezpotomnie lub przeniósł się w inne okolice.

Z uwagi na to, że dziedziczyli tu głównie Podbielscy, w XIX wieku tą wieś powszechnie nazywano *Chmielewo Podbiele*. W 1827 roku było tu 20 domów i 93 mieszkańców¹⁸. Miejscowość należała do gminy i parafii Lubotyń¹⁹.

W XIX wieku była to nadal wioska zamieszkała przez drobną szlachtę. W 1891 roku było tu 12 drobnoszlacheckich gospodarzy, posiadających w sumie 191 ha ziemi²⁰.

Według danych z 1921 roku w tej wsi było 14 domów i 90 mieszkańców. Oprócz katolików mieszkał tu jeden prawosławny²¹. Przed II wojną światową działał tu wiatrak należący do J. i P. Morawskich²².

GAWKI

W 1406 roku Janusz książę mazowiecki nadał Mikołajowi z Sypniewa 20 włók ziemi w okolicy zwanej Czartoszewo, nad rzeką Orz. (*Joannes Dux Masoviae (...) per Nicolaum haeredem de Sypniewo nobis impensis et exhibitis, ei 20 mansos nemoris in area dicta Czartoszewo in fluvio Horz*"²³.)

Rycerz z Sypniewa po otrzymaniu ziemi rozpoczął karczowanie drzew pod pola uprawne. Z lat 1414-1425 pochodzą zapisy na temat wsi *Czethoschevicze* lub *Czethoschewo*, czyli Czetoszewo, spotykało się też zapis *Czarthoschewo*, czyli Czartoszewo. Właśnie pod takimi nazwami występowała ta wieś. Dopiero w drugiej połowie XV wieku pojawia się zapis *Gawky*. Przez następnie kilkadziesiąt lat występowały oba zapisy jednocześnie i dopiero od XVI wieku spotyka się tylko nazwę *Gawky*, *Gawki*²⁴. Nowa nazwa pochodziła od prasłowiańskiego słowa „gava” oznaczającego człowieka nieuważnego, nieostrożnego, tak zwano też ówczasie wrony²⁵. Takie właśnie był rodzinny przydomek rycerzy z Sypniewa.

Wieś założył wspomniany Mikołaj wraz z bratem Gabrielem. Właśnie Gabrielowi książę mazowiecki w 1451 roku potwierdził prawa szlacheckie i jego synowie: Jan, Maciej, Paweł i Wojciech zostali właścicielami wsi w drugiej połowie XV wieku²⁶.

W 1480 roku książę Janusz II sprzedał rycerzom z tej wsi (synom Gabriela) włóki zwane *Trzciniac* w pobliżu Czerwonego Boru, w ten sposób powiększył się obszar wsi *Gawki*²⁷.

Miejscowy ród przyjął nazwisko *Gawkowscy* herbu *Ślepowron*. Był to jedyny ród szlachecki o tym nazwisku w Polsce. Jednak był to również mało znaczący ród, *Gawkowscy* nie piastowali żadnych urzędów, nawet nie jeździli na elekcje królewskie. Zachowało się bardzo mało danych o tym rodzie. Byli przy tym dosyć liczni i w 1578 roku wieś licząca ówczasie 9 włók była podzielona między 11 *Gawkowskich*²⁸.

¹⁸ *Słownik Geograficzny*....., tom I, s. 588

¹⁹ *Słownik Geograficzny*....., tom I, s. 588

²⁰ Dajnowicz M, *Drobna szlachta*....., s. 214

²¹ *Skorowidz miejscowości*....., s. 52

²² *Księga adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa rok 1930, Annuaire de la Pologne (y compris la V. L. Dantzig)*, Warszawa 1930, s. 134

²³ *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego*, Kraków 1870, s. 106

²⁴ *Nazwy miejscowe*....., tom II, s. 96

²⁵ *Nazwy miejscowe*....., tom II, s. 96

²⁶ *Rodzina, Herbarz szlachty polskiej, opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego (Armorial of Polish Nobility by Severin count Uruski)*., T. 1-14, Warszawa 1906., tom IV, s. 111

²⁷ Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska*....., s 76

²⁸ *Źródła Dziejowe*....., s. 371

Co ciekawe Gawkowscy utrzymali tą wieś w całości przez następne wieki, nie spotyka się tu innych rodów szlacheckich. W 1680 roku wśród dziedziców wspomina się Józefa syna Wojciecha. W końcu XVII wieku jeden z Gawkowskich, Michał wyjechał na Ukrainę, tam zdobył jakiś majątek ziemski i doszedł do urzędu podstolego braclawskiego. Zapewne to właśnie on założył w pobliżu rodowych Gawek nową osadę o nazwie *Gawki Nowe*. Jest ona notowana w 1723 roku, jej właścicielem był właśnie Michał Gawkowski, syn Józefa²⁹.

Tak, więc na początku XVIII wieku istniały dwie wsie: Gawki (zwane później Gawkami Wielkimi) zamieszkałe przez drobnych szlachciców; Gawkowskich oraz *Gawki Nowe* własność średniozamożnego Michała Gawkowskiego, ta druga osada powstała być może w pobliżu Czerwonego Boru na ziemi, którą Gawkowscy otrzymali od księcia jeszcze w XV wieku.

W XVIII wieku część Gawkowskich porzuciła herb Ślepowron i zaczęła pieczętować się herbem Jastrzębiec. Gawkowscy tworzyli w Gawkach Wielkich zaścianek szlachecki, ich właśnie wymienia się jako dziedziców w końcu XVIII wieku³⁰.

Spis właścicieli ziemskich wymienia też drugą osadę zwaną Gawki (*Gawki Nowe*), jej dziedzicem w 1783 roku był podczaszy łomżyński Florian Drewnowski³¹. Zapewne Michał Gawkowski sprzedał swoją część w tej wsi lub oddał w posagu swoich córkom. Jednak jak zapisano ten obszar był „deserta”, czyli opuszczony, nie zamieszkały. W następnych latach zaginął ślad po tej opustoszałej wiosce. *Tabella Miast i Wsi Królestwa Polskiego* z 1827 roku nie wspomina o niej, nie pokazują jej również mapy z tego okresu.

Według danych z 1827 roku w Gawkach było 15 domów i 99 mieszkańców. Wieś należała do gminy i parafii Lubotyń³². W tym czasie była to wioska drobnoszlachecka zamieszkała przez potomków dawnych szlachciców. W ostatnich latach XIX wieku było tu 13 szlacheckich gospodarzy, posiadali 157 ha ziemi³³.

W 1921 roku w Gawkach naliczono 14 domów i 84 mieszkańców. Wszyscy mieszkańcy podali wiarę katolicką i narodowość polską³⁴.

GNIAZDOWO

Gniazdowo było zamieszkałe już w czasach prehistorycznych. Znalezione tu pozostałości ceramiki z okresu I wieku p.n.e. oraz z początków naszej ery³⁵. Również z XII wieku pochodzą znaleziska archeologiczne, co świadczy o długiej historii osadnictwa na tym obszarze³⁶.

Pisana historia osadnictwa w tej wsi zaczyna się dopiero w końcu XIV wieku. W tym czasie na te puste tereny przybywali rycerze z różnych stron Mazowsza i Królestwa Polskiego. W przeludnionych wsiach trudno było objąć jakąś dobrą wieś i zdobyć urząd. Inaczej było właśnie tutaj gdzie pustej ziemi było w bród. Nadania ziemskie otrzymali tu rycerze herbu Wczele z Gniazdowa w powiecie kaliskim. Już wtedy używano nazwy Gniazdowo (po łacinie pisano to *Gnaszdowo*, *Gnezdowo*) w odniesieniu do tej osady³⁷. Rycerscy osadnicy często nazywali nowe wsie na pamiątkę swoich rodowych wsi. Pierwsze

²⁹ *Rodzina, Herbarz.....*, tom IV, s. 111

³⁰ *Regestr Diecezjów....*, s. 555

³¹ Tamże

³² *Słownik Geograficzny.....*, tom II, s. 501

³³ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

³⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

³⁵ Strupiechowski J, *Najstarsze osadnictwo powiatu Ostrów Mazowiecka*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975, s. 20-21

³⁶ Tamże, s. 21

³⁷ *Nazwy miejscowe.....*, tom III, s. 188

pisane dokumenty pochodzą z lat 1414-1425, wtedy to książę Janusz I nadał Dobrosławowi 3,5 włóki nad rzeką Orz, obok posiadanych już przez Dobrosława włók w Gniazdowie³⁸.

Ród ten zwał się Gniazdowskimi, lecz o ile ich kuzyni z Wielkopolski dali się poznać w życiu publicznym (bywali biskupami i posłami królewskimi), to ich kuzyni z Mazowsza nie byli już tak znanym rodem. Nie wiele można o nich powiedzieć, zachowało się mało dokumentów. Jednak to Gniazdowscy założyli jeszcze w XV wieku pobliską wieś Budziszki.

Gniazdowscy byli niezbyt bogatym rodem, już w XVI wieku (rok 1578) wieś podzielona była na 6 części, liczyła 12 i pół włóki obszarów użytkowych, mieszkało tu również 2 zagrodników³⁹.

W tym czasie tą miejscowość zwano *Gniazdowem Wielkim*⁴⁰, w odróżnieniu od wsi Budziszki, które zwano pewnie *Gniazdowem Małym*. Gniazdowo należała do parafii Piski.

W XVI wieku była to jeszcze całkiem spora wieś, gdzie mieszkali szlachcice oraz chłopci, jednak po wojnach z XVII wieku (potop szwedzki), Gniazdowo stało się zaściankiem szlacheckim. Chłopi opuścili tą wieś, a ziemia należąca do szlachty coraz bardziej ulegała rozdrobnieniu. Poprzez sprzedaż ziemi, darowizny oraz posagi obok Gniazdowskich pojawiły się tu również inne rody. Jak wspomniano Gniazdowscy niczym nie wyróżniali się pośród braci szlacheckiej, jedynym zapewne bogatszym szlachcicem był Jan Gniazdowski, którego tytułowano dziedzicem Gniazdowa i Budziszek, żył on na przełomie XVII i XVIII wieku⁴¹.

W XVIII wieku Gniazdowo coraz bardziej stawało się typowym zaściankiem szlacheckim. Spis właścicieli ziemskich z 1783 roku informuje o wielu dziedzicach. Dziedziczył tu nadal ród Gniazdowskich (było ich przynajmniej kilku), byli też: Dobkowski, Lubiejowscy, Mierzejewscy, Podbielscy, Prosiński, Radgowski, Tyszkowie i Zarębowie⁴². Obok pojedynczych właścicieli ziemskich, byli więc również całe rodziny z danego rodu. Głównie byli to szlachcice z okolicznych zaścianków (Tyszkowie, Mierzejewscy, Podbielscy).

Wśród szlachty zawsze szczycono się pochodzeniem, mimo że miejscowa szlachta sama uprawiała swoją ziemię nie mając chłopów, to teoretycznie każdy z nich mógł nawet zostać królem. Po upadku Rzeczypospolitej rosyjscy zaborcy mieli pewien kłopot z liczną rzeszą drobnej szlachty mazowieckiej przeprowadzili, więc w pierwszej połowie XIX wieku akcje weryfikacji szlachty. Przed odpowiednimi urzędem należało udowodnić pochodzenie szlacheckie. Gniazdowscy byli ubogim rodem i tylko jeden z nich, Stanisław Gniazdowski w 1859 roku udowodnił, iż pochodzi od Jana Gniazdowskiego, dziedzica Gniazdowa i Budziszek żyjącego na przełomie XVII i XVIII wieku⁴³.

Na początku XIX wieku Gniazdowo było całkiem sporą wioską. Według danych z 1827 roku było tu 34 domy i 222 mieszkańców⁴⁴. Zapewne było tu, więc około 34 rodzin szlacheckich. W tym czasie nadal nazywano tą wioskę Gniazdowem Wielkim.

Przez cały cały XIX-te stulecie była to wioska zaściankowa. Mieszkała tu drobna szlachta sama uprawiająca niewielkie kawałki ziemi. W tym czasie Gniazdowo przeszło z parafii Piski do parafii Lubotyń. W 1867 roku włączono również tą wieś do gminy Lubotyń⁴⁵.

Według danych z 1891 roku w Gniazdowie było najwięcej drobnoszlacheckich gospodarzy w całej gminie Lubotyń, było ich aż 49. Każdy z gospodarzy posiadał średnio po

³⁸ Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska.....*, s. 78

³⁹ *Źródła Dziejowe*, tom XVI, Warszawa 1895, s. 371

⁴⁰ Tamże

⁴¹ Sęczys E. *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1831-1861*, Warszawa 2000, s. 182

⁴² *Regestr Diecezjów.....*, s. 556-557

⁴³ Sęczys E. *Szlachta wylegitymowana*

⁴⁴ *Słownik Geograficzny.....*, tom II, s. 621

⁴⁵ *Słownik Geograficzny.....*, tom II, s. 621

9,8 ha ziemi. W całej wsi było 484 ha, z czego było 356 ha gruntów ornych, 47 ha łąk i 17 ha lasów⁴⁶.

W 1921 roku w Gniazdowie było 41 domów i 15 innych budynków mieszkalnych. Mieszkało tu 314 osób, w tym było 17 Żydów⁴⁷.

W okresie międzywojennym działał tu młyn motorowy należący do spółki Z. Lewandowskiego i A. Zalewskiego. We wsi był też zakład kowalski należący do P. Zienkiewicza⁴⁸.

GRĄDZIKI

Wojny z połowy XVII wieku (potop szwedzki) oraz III wojna północna (1700-1721) przyniosła wielkie zniszczenia w okolicach Ostrowi Mazowieckiej. Od połowy XVIII wieku biskupi płoccy, którzy posiadali tu wiele dóbr sprowadzali osadników z Kurpi, z Puszczy Zielonej i osadzali na pustych obszarach. Taką akcją osadniczą prowadzili też niekiedy rody szlacheckie z pogranicza ziemi nurskiej i łomżyńskiej.

W 1757 roku pobliskie dobra Lubiejewo (alias) Lubiewo odziedziczył po teściu Ignacy Przyjemski, starosta łomżyński. W skład tych dóbr wchodziło również część wsi Sulęcín oraz obszar tej wsi, wtedy jeszcze nie zamieszkały. Biografowie Przyjemskiego piszą, iż po 1757 roku zajął się on administracją swoich dóbr i odsunął się od życia publicznego. Wśród wielu działań jakie podjął było też zasiedlanie pustych obszarów⁴⁹. Właśnie w tym czasie należy upatrywać początków tej wsi. Przyjemski jako starosta łomżyński zarządzał obszarem Puszczy Kurpiowskiej i sprowadził tu Kurpiów, osadzając ich w tej nowej wsi zwanej Grądzikami. „Grądzikami” nazywano niegdyś wynioślejsze miejsca na łąkach na bagnach, porośnięte drzewami⁵⁰. Wieś włączono do parafii Jelonki (miejscowości, która również należała do Przyjemskiego).

Spis właścicieli ziemskich z 1783 roku jako właściciela wskazuje właśnie Przyjemskiego oraz niejakiego Świnołęskiego⁵¹. Świnołęski należał zapewne do uboższej szlachty.

Grądziki nie były, więc wsią szlachecką. Mieszkańcami byli głównie chłopi. Zapis ze *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego* informuje, iż była to „wieś kurpiowska”⁵². Zapewne w Grądzikach cały czas kultywowano tradycje pochodzenia z Kurpi. Była to jedyna tego typu wieś w obecnej gminie Lubotyń.

Po śmierci Ignacego Przyjemskiego (1786) właścicielem tej miejscowości był jego syn Tomasz Przyjemski, starosta łomżyński. Po nim, od 1802 roku, dziedziczył tu jego syn Józef Przyjemski. To za jego czasów nastąpiło uwłaszczenie ziemi dworskiej (1864).

Według danych z 1827 roku w tej wsi było 6 domów i 36 mieszkańców⁵³. Prawie sto lat później, w 1921 roku było już 26 domów i 133 mieszkańców. Grądziki należały do gminy Komorowo w powiecie ostrowskim⁵⁴.

⁴⁶ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

⁴⁷ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁴⁸ *Księga Adresowa.....*, s. 134

⁴⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 177

⁵⁰ *Nazwy miejscowe.....*, tom III, s. 362

⁵¹ *Regestr Diecezjów.....*, s. 554

⁵² *Słownik Geograficzny.....*, tom II, s. 803

⁵³ *Tabella Miast, Wsi, Osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności* Tom I i II, Warszawa 1827, tom I, s. 148

⁵⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 64

GUMOWO

Gumowo istniało już w początkach XV wieku, a rycerze z tej miejscowości chlubnie odznaczyli się w czasie Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim. Te ziemie należały do Księstwa Mazowieckiego. Księstwo to, z racji położenia, nie angażowało w sprawy wojny z Krzyżakami, jednak rycerze mazowieccy wzięli udział w bitwie pod Grunwaldem. Kroniki zapisały dane o Przeborze i Janie Czechnie z Gumowa nad Orzem, którzy walczyli w tej bitwie. Po zwycięstwie Władysław Jagiełło przekazał część zajętych zamków na rzecz Księstwa Mazowieckiego. Był to między innymi zamek w Działdowie⁵⁵. Rycerze z Gumowa stanowili załogę zamku. Jednak po wycofaniu się spod Malborka wojsk polskich i litewskich (jesień 1410) Krzyżacy odbili zamki i ich załogi wzięto do niewoli. Zachował się krzyżacki dokument z przełomu 1410/1411 w którym wymienia się rycerzy polskich i mazowieckich, których Krzyżacy chcieli wymienić na swoich jeńców. Wśród tych rycerzy byli też *Prsebor Sgumowa Czechna* i *Jan Czechna*⁵⁶.

Właściciele Gumowa przyjęli nazwisko Gumowscy herbu Pobóg. Był to średniozamożny ród szlachecki, posiadali też pewne dobra ziemskie w ziemi wiskiej, byli właścicielami przywileju wójtostwa w Tykocinie⁵⁷.

Gumowo w XVI wieku było największą wsią w parafii Lubotyń. Było tu 15 włók ziemi. Ówczesnymi właścicielami wsi (1578) byli: Jakub, Sebastian i Adam Gumowscy⁵⁸. Wieś nie była zbyt rozdrobniona i dość duża. Przy pozycji tej rodziny Gumowscy mogli stać się przodującym rodem w okolicy. Stało się jednak inaczej, część z nich wyjechała do ziemi zakroczymskiej, tam kupili liczne majątki i piastowali ważne urzędy ziemskie (podkomorzy zakroczymski), ale pisali się „z Gumowa”⁵⁹. Gumowscy wyjeżdżając w inne strony wyprzedawali rodową wieś.

Działo się to w XVII wieku, w tym czasie Gumów w ziemi nurskiej przechodził powoli na własność innych drobnych rodów szlacheckich. Dziedziczyli tu jednak nadal również Gumowscy. Spis właścicieli ziemskich z 1784 roku przekazuje dane o wielu dziedzicach: Gawkowscy, Grodzki, Gumowski, Kozikowski, Podbielscy, Staniszewski i Zaręba⁶⁰.

W XVIII wieku wyodrębniła się też obok Gumowa nowa wieś zwana Gumówkiem, w końcu tegoż stulecia jej właścicielami byli: Gumowscy, Kozikowscy i Podbielscy⁶¹. Była to osada licząca zaledwie kilka chałup. Notuje się ją do lat dwudziestych XIX stulecie. *Tabella Miast i Wsi* z 1827 roku przekazuje dane o 4 domach i 31 mieszkańcach tej wsi⁶². Jest to ostatnia wzmianka o tej miejscowości, w kolejnych latach została opuszczona, lub wchłonięta przez Gumów.

W tym samym czasie Gumów (1827) liczył 23 domy i 139 mieszkańców. Wieś należała do gminy i parafii Lubotyń⁶³. W końcu XIX wieku była to nadal wieś drobnoszlachecka, według danych z 1891 roku mieszkało tu 23 szlacheckich gospodarzy, każdy posiadał średnio po 9,8 ha ziemi⁶⁴.

⁵⁵ Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska.....*, s. 79

⁵⁶ *Kwartalnik Historyczny*, tom LXVI, rok 1959, s. 706

⁵⁷ Boniecki A. *Herbarz....*, tom VII, s. 191

⁵⁸ Tamże

⁵⁹ Tamże

⁶⁰ *Regestr Diecezjów....*, s. 555

⁶¹ Tamże

⁶² *Tabella Miast....*, tom I, s. 156

⁶³ *Słownik Geograficzny....*, tom II, s. 911

⁶⁴ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku naliczono tu 20 domów i 134 mieszkańców. Wszyscy mieszkańcy podali narodowość polską i wiarę katolicką⁶⁵.

KLIMONTY

Pierwszy zapis na temat wsi *Clymunthi* pojawia się w 1500 roku. Wieś powstała zapewne niedługo przed tą datą. Nazwa pochodzi od staropolskiej nazwy „Klimunt”, „Klimat”⁶⁶.

Nie wiadomo nic o pierwszych właścicielach wsi, zapewne byli nimi rycerze z którejs z sąsiednich wsi, najpewniej Podbielscy. Spis podatkowy z 1578 roku, również nie wspomina o właścicielach, informuje tylko iż było tu 8 i pół włóki ziemi. Klimonty nie były wtedy podzielone na mniejsze części i stanowiły raczej jeden majątek ziemski, oprócz szlachty notuje się tu również chłopów⁶⁷.

W kolejnych latach w Klimontach dziedziczyli Podbielscy z Podbiela posiadający tu mniejsze działki, natomiast większy obszar ziemi posiadał w końcu XVIII wieku Ignacy Przyjemski, podkomorzy łomżyński⁶⁸, w jego części mieszkali chłopci.

W 1827 roku naliczono w tej wsi 12 domów i 77 mieszkańców. Była to, więc niewielka wioska. W XIX wieku nadal istniał tu zaścianek szlachecki. Jednak na ziemi, która niegdyś należała do Przyjemskich mieszkali chłopci. Po śmierci Ignacego Przyjemskiego tą część wsi odziedziczył jego syn Tomasz (1749-1802) starosta łomżyński i uczestnik insurekcji kościuszkowskiej, jego główną siedzibą była wieś Jelenie. Po jego śmierci część wsi odziedziczył syn Józef, radca powiatu ostrowskiego (1786-1865). Mieszkający tu chłopci, po 1864 roku zostali uwłaszczeni na mocy ukazu carskiego⁶⁹. Pozostała część nadal zamieszkała była przez drobną szlachtę.

Według *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego* z końca XIX wieku była to wieś szlachecka i włościańska. Należała do gminy i parafii Lubotyń⁷⁰.

W końcu XIX wieku część miejscowości zwano *Klimaty-Szlachta*, gospodarzyło tu 10 drobnoszlacheckich gospodarzy na 121 ha ziemi⁷¹.

W 1921 roku naliczono 21 domów i 115 mieszkańców⁷². Nazwa miejscowości była zapisywana tak samo jak współcześnie.

KOSEWO

Na przełomie XII i XIII wieku książę mazowiecki Konrad I wydał dokument potwierdzający stan uposażenia i zasięg diecezji płockiej. W tymże dokumencie wymienia się wiele miejscowości, jakie ówczesnie istniały na północnym Mazowszu. Wśród nich wymienia się też wieś o nazwie *Lvcovo*, którą to historycy utożsamiają właśnie z Kosewem⁷³. Kosewo należy, więc do najstarszych miejscowości w gminie, o których pojawiają się wzmianki pisane.

⁶⁵ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁶⁶ *Nazwy miejscowe.....*, tom IV, s. 499

⁶⁷ *Źródła Dziejowe.....*, s. 371

⁶⁸ *Regestr Diecezjów.....*, s. 555

⁶⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 187

⁷⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom IV, s. 152

⁷¹ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

⁷² *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁷³ *Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich*, tom I, Warszawa 1919, s. 344

Początkowo była to wieś książęca. W końcu XIII i w XIV wieku wiele wsi w tej okolicy zostało opuszczonych z powodu najazdów Jaćwingów i Litwinów. Tak też zapewne stało się i z Kosewem. Kosewo było wsią książęca, która w początkach XV wieku została darowana na rzecz rycerzy. Dopiero w 1473 roku w starych kronikach znowu pojawiają się zapisy na temat wsi *Cossowo* w powiecie ostrowskim i ziemi nurskiej. W tym czasie właścicielem wsi był Stanisław z Osieka, on to sprzedał następnie tą wieś Dobrogostowi i Mikołajowi z rodu Górskich herbu Nałęcz, następnie dziedziczył tu Sędziwój Górski⁷⁴.

Zapewne od Górskich kupili Kosewo rycerze herbu Leszczyc. Wywodził się od nich ród Kossowskich herbu Leszczyc. Był to mało znaczący ród, pierwszym znanym przedstawicielem tej rodziny był Mikołaj Kossowski starosta pułtuski od 1503 roku. Z tego rodu pochodził też Jakub starosta sławkowski żyjący w końcu XVI wieku⁷⁵. W tym czasie jako dziedziców wsi wymienia się Benedykta i Dominika Kossowskich, wieś liczyła w 1578 roku ponad 4 włóki obszaru⁷⁶.

W pierwszej połowie XVII wieku dziedziczył tu Bartłomiej Kossowski, a następnie jego syn Franciszek. W drugiej połowie XVII wieku oprócz Franciszka, żyli też w tej wsi: Aleksander podstarosta ostrowski oraz Kazimierz, wszyscy trzej podpisali się pod elekcją królewską 1697 roku⁷⁷.

W pierwszej połowie XVIII wieku właścicielem był Stanisław Kossowski, burgrabia liwski (1739). W tym czasie część gruntów przeszło na własność innych bogatszych oraz uboższych rodów szlacheckich.

Czasy saskie były ciężkie dla zubożałych szlachciców. Liczne wojny i kryzys gospodarczy spowodowały wyprzedaż rodzinnych majątków i wielu szlachciców poszło na służbę u magnatów. Lepiej radziła sobie bogatsza szlachta, która dzięki urzędom i dzierżawom królewskim powiększała swoje majątki, również dzięki zakupom od zagrodowych szlachciców. W tym czasie w ziemi nurskiej i łomżyńskiej zaczął się wybijać ród Jabłonowskich z Jabłonowa w ziemi nurskiej. Michał Jabłonowski żyjący na początku XVIII wieku został cześnikiem, a potem chorążym łomżyńskim. Dzięki swojej pozycji Jabłonowski skupował wiele wsi lub ich części, stając się zamożnym człowiekiem. Kupił również wiele ziemi w tej okolicy (głównie w parafii Jelonki), kupił między innymi część Kosewa. Oprócz niego dziedziczyły tu również drobne rody szlacheckie. Michał Jabłonowski ożenił się z Anną z Rybińskich i miał tylko jedną córkę Marcjanę, którą w 1741 roku wydał za mąż za Ignacego Przyjemskiego, pochodzącego z możnej wielkopolskiej rodziny, Przyjemski był wtedy już starostą łomżyńskim⁷⁸.

Michał Jabłonowski zmarł w 1757 roku i cały jego majątek odziedziczyła jego żona Marcjanna, w tym część Kosewa, zarządzał nim Ignacy Przyjemski.

Spis właścicieli ziemskich z 1783 roku wymienia jako dziedziców wsi: Kossowskiego, Pieńkowskiego, Ignacego Przyjemskiego i rodzinę Woysów. Z nich Kossowski oraz Przyjemski należeli do bogatszej szlachty. Dziedziczył tu Jacek Kossowski posiadacz wielu wsi regent grodzki i ziemski ziemi nurskiej (od 1791 roku), wcześniej był podpisarzem ostrowskim (od 1787)⁷⁹. Jacek Kossowski ożenił się z Anną Bartoldówką i miał dwie córki, wydane za Kruszewskiego i Zarzyckiego⁸⁰. Źródła genealogiczne nie przekazują informacji o innych Kossowskich w tej wsi w kolejnych latach.

⁷⁴ Boniecki Adam, *Herbarz polski*, Tom 1-16 i Uzupełnienia. Warszawa, 1899-1913, t. 6, str. 271: *Górcy v. Gurscy, na Litwie Górcy h. Nałęcz*

⁷⁵ *Rodzina, Herbarz szlachty polskiej, opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego (Armorial of Polish Nobility by Severin count Uruski)*, T. 1-14, Warszawa 1906, tom VII, s. 310

⁷⁶ *Źródła Dziejowe*..., s. 404

⁷⁷ *Rodzina, Herbarz*..., tom VII, s. 310

⁷⁸ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 176-177

⁷⁹ Tamże, oraz Boniecki A, *Herbarz*..., t. 11, str. 344: *Kossowscy h. Leszczyc*

⁸⁰ Tamże

W pierwszej połowie XIX wieku wśród właścicieli wsi wymienia się też Wojciecha Gumowskiego z Gumowa⁸¹. W tym czasie część ziemi należała też do synów i wnuków Ignacego Przyjemskiego, zmarłego w 1787 roku⁸².

W XIX wieku Kosewo było zaściankiem szlacheckim, chociaż w dawnych dobrach bogatszej szlachty mieszkali też chłopi. W 1827 roku naliczono w całej wsi 20 domów i 142 mieszkańców⁸³.

Ówczesnie nazwę zapisywano jako *Kossewo*. Według opisu z 1882 roku była to wieś szlachecka i włościańska, należała do gminy i parafii Lubotyń⁸⁴. W 1891 roku było tu 20 drobnoszlacheckich gospodarzy, każdy z nich posiadał średnio po 13,3 ha ziemi⁸⁵.

Podczas spisu powszechnego z 1921 roku nazwę wsi zapisywano jako *Kossewo*, we wsi było 75 domów (w tym jeden nie zamieszkały), a mieszkało tu 503 osoby. Oprócz katolików mieszkało w Kosewie również 143 osób wyznania mojżeszowego, jednak podali oni narodowość polską⁸⁶.

KOSKOWO

Nazwa miejscowości pochodzi od dawnego imienia Kosek⁸⁷. Według najnowszych badań słynny dokument datowany na rok 1239, w którym Konrad I (Mazowiecki) potwierdził granice i stan posiadania biskupstwa płockiego, należy przesunąć na przełom XII i XIII wieku. W tymże dokumencie wymienia się między innymi wieś *Coscowo*, czyli współczesne Koskowo⁸⁸. Jest to, więc obok Kosewa i Lubotyń, najstarsza osada w okolicy⁸⁹. Wieś została założona przez książąt mazowieckich, czas założenia to najpóźniej XII wiek, ale możliwe jest i wcześniejsze istnienie. Koskowo było pierwszą wsią jaką książę Konrad Mazowiecki podarował kanonikom regularnym z Czerwińska, miało to miejsce w 1221 roku⁹⁰.

Właśnie od Koskowa zaczęła się obecność tego zakonu w okolicy Lubotyń. Od 1221 roku aż do 1819 roku była to wieś kościelna. Niewiele wiadomo o historii wsi tym czasie. Nie publikowane były nigdy lustracje dóbr zakonników z Czerwińska. Wiadomo, że w 1578 roku Koskowo liczyło 8 włók obszaru (240 mórg)⁹¹.

W 1819 roku dobra zakonne zostały przejęte przez państwo. W 1827 roku wieś notowana jest jako własność rządowa, liczyła wtedy 15 domów i 100 mieszkańców⁹².

Jak widać na mapie z pierwszej połowy XIX wieku w pobliżu Koskowa była stacja telegrafu, który łączył Petersburg i Warszawę. Na wschodnim krańcu wsi była karczma oraz dwie drewniane kapliczki.

W drugiej połowie XIX wieku dobra rządowe były często wyprzedawane. Ziemię w Koskowie kupili szlachcice z okolicznych zaścianków szlacheckich. W ten sposób powstała tu również osada drobnoszlachecka, z tym że nie posiadali małych karłowatych gospodarstw

⁸¹ *Rodzina, Herbarz...*, tom V, s. 61

⁸² *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 176-177

⁸³ *Słownik Geograficzny...*, tom IV, s. 471

⁸⁴ Tamże

⁸⁵ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

⁸⁶ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁸⁷ *Nazwy miejscowe.....*, tom V, s. 167

⁸⁸ *Zbiór ogólny.....*, s. 344

⁸⁹ Brodzicki Cz, *Ziemia.....*, s. 83

⁹⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom IV, s. 463 oraz *Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, Lublin 1997, s. 17 i Brodzicki Cz, *Ziemia.....*, s. 21

⁹¹ *Źródła Dziejowe.....*, s. 371

⁹² *Tabella Miast i Wsi.....*, tom I, s. 229

ale większe gospodarstwa. Według danych z 1891 roku gospodarzyło w tej wsi 30 drobnoszlacheckich gospodarzy na 532 ha⁹³. Każdy z nich posiadał, więc średnio powyżej 17 ha gruntów.

Dzięki temu ta miejscowość szybko się rozwijała, w 1921 roku liczyła już 50 domów i 335 mieszkańców. Koskowo Należało do gminy Lubotyń⁹⁴.

LUBOTYŃ - KOLONIA

Miejscowość Lubotyń - Kolonia powstała dopiero po II wojnie światowej, nie notują jej źródła z przed 1939 roku.

LUBOTYŃ - MORGI

Miejscowość Lubotyń-Morgi powstała na przełomie XIX i XX wieku w ramach podziału ziemi majątku rządowego Lubotyń. Ziemię podzielono (wymierzono) między kolonistów i powstała zupełnie nowa wieś. Nazwa ma związek z dawnymi jednostkami miary ziemi-morgami (1 morga równała się 1/30 części włóki).

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku było tu 20 domów i 125 mieszkańców. Miejscowość należała do gminy Lubotyń⁹⁵.

LUBOTYŃ - WŁÓKI

Ta wieś również powstała na przełomie XIX i XX wieku podczas parcelacji majątku rządowego Lubotyń. W 1921 roku naliczono tu 19 domów i 143 mieszkańców. Wśród mieszkańców był jeden wyznawca prawosławia⁹⁶.

Na terenie wsi na krawędzi tarasu nadzalewowego rzeki Orz znaleziono kilkanaście fragmentów naczyń, było tu również stanowisko produkcji hutniczej. Te znaleziska pochodzą z okresu XII wieku⁹⁷.

PODBIELE

Nazwa tej miejscowości pochodzi od słowa „biel”, które oznaczało niegdyś mokradło, bagno, podmokłą łąkę. Słowo „podbiel” charakteryzowało, więc to miejscowość jako leżącą w pobliżu bagien.

Podbiele znane było już w początkach XV wieku, notuje się wtedy Trojana z Podbieli herbu Trzaska⁹⁸. Podbiele leżało na terenie ziemi nurskiej, w powiecie ostrowskim i parafii Lubotyń. W 1470 roku źródła wspominają Jana Podbielskiego z Podbieli (*Johannem Pothbyelsky de Pothbyelavy*)⁹⁹. Następnie wymienia się licznych synów Jana. Herbarze

⁹³ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

⁹⁴ *Skorowidz.....*, s. 52

⁹⁵ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁹⁶ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

⁹⁷ Strupiechowski J, *Najstarsze osadnictwo powiatu Ostrów Mazowiecka*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975, s. 22

⁹⁸ *Rodzina, Herbarz.....*, tom XIV, s. 122

⁹⁹ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 301

opisując ten ród mówią, iż był to ród „szlachty zagrodowej”¹⁰⁰. Spisy podatkowe z XVI wieku wymieniają tą wieś w kategorii wsi zagrodowych, jednak wielu z nich odgrywało dużą rolę w ziemi nurskiej.

Na początku XVI wieku dziedzicami wsi byli: Mikołaj i Jan, którzy otrzymali jakiś przywilej królewski dotyczący tej wsi. Zapewne synem któregoś z nich był również Mikołaj, który w 1570 roku notowany jest jako sędzia grodzki ostrowski. Był to ważny urząd w hierarchii urzędów dawnej Polski¹⁰¹. Wobec tego, że wśród Podbielskich z Podbieli byli ubożsi i bogatsi szlachcice wieś podzieliła się w XVI wieku na dwie części, na część zagrodową i folwarczną.

W 1578 roku właścicielami wsi (w części zagrodowej) był niejaki Bartłomiej Podbielski oraz „bracia”. Podbiele liczyło 16 i pół włóki ziemi ornej. Była to, więc duża wioska, zwano ją wtedy *Podbielem Wielkim*¹⁰². Wspomniany wyżej Mikołaj był w tym czasie sędzią grodzkim ostrowskim i również właścicielem części tej wsi (w części szlachty folwarcznej)¹⁰³, zapewne jego brat lub kuzyn, Piotr Podbielski dał się poznać jako znakomity wojownik. Napisano o nim „*Odznaczywszy się męstwem pod Wielkimi Łukami, Pskowem i wielu innych walkach w wojnie z Moskwą 1579-1582, dostał od Stefana Batorego na dożywocie królewszczyznę Serkowszczyznę, Pustynię i Bessolicę w powiecie owruckim, a od Zygmunta III w 1589 roku 2 000 zł ze skarbu publicznego*”¹⁰⁴.

Tak, więc Podbielscy stali się znani również w kraju. W 1601 roku inny Piotr Podbielski został podpisarzem grodzkim ostrowskim. W 1632 roku na polu elekcyjnym pod Warszawą (wybór Władysława IV Wazy) stawili się Sebastian i Wojciech z tej wsi, reprezentując ziemię nurską. W pierwszej połowie XVII wieku wśród dziedziców Podbiela Wielkiego był niejaki Kasper Podbielski, miał on licznych synów: Jakuba, Jana, Sebastiana, Stanisława i Szymona, którzy występują jako właściciele w 1652 roku.¹⁰⁵

W drugiej połowie XVII wieku ród Podbielskich był już dosyć liczny, mimo że dziedziczyli również w sąsiednich wsiach, to nie dla wszystkich starczało miejsca w tej okolicy. Liczni Podbielscy zamieszkali w różnych częściach ziemi nurskiej i łomżyńskiej dochodząc często do wielu ważnych stanowisk. Warto wspomnieć o Tomaszu komorniku ziemi nurskiej (1761), który potem został burgrabią nurskim (1788). Natomiast niejaki Adam Podbielski był burgrabią grodzkim zambrowskim i posłem na sejm ziemi łomżyńskiej. Byli w tym czasie również inni znani Podbielscy¹⁰⁶.

Tymczasem Podbiele stawało się zaściankiem szlacheckim. W końcu XVII wieku dziedziczył tu między innymi: Marcin, a od 1710 roku jego syn Stanisław Podbielski. Po nim schedę objął Wojciech i następnie Stanisław¹⁰⁷.

Miejscowi Podbielscy stali się ubogim rodem szlacheckim, oprócz nich dziedziczyli tu również inni ubodzy szlachcice. Według danych z końca XVIII wieku wieś podzielona była między cztery rody, dziedziczyli tu: Podbielscy, Kulesza, Radwańscy i Skarzyńscy¹⁰⁸.

Wraz z upadkiem Rzeczypospolitej w 1795 roku upadło znaczenie szlachty, szczególnie tej uboższej. Ziemia nie dawała dużych dochodów i wielu szlachciców emigrowało ze swoich wsi do miast, stawali się urzędnikami, część wstępowała do wojska. Tak, też bywało z Podbielskimi. W pierwszej połowie XIX wieku notuje się Antoniego Podbielskiego mecenasa

¹⁰⁰ *Rodzina, Herbarz.....*, tom XIV, s. 122

¹⁰¹ Tamże

¹⁰² *Źródła Dziejowe.....*, s. 404

¹⁰³ tamże, s. 404

¹⁰⁴ *Rodzina, Herbarz.....*, tom XIV, s. 122

¹⁰⁵ Tamże

¹⁰⁶ Tamże

¹⁰⁷ Tamże

¹⁰⁸ *Regestr Diecezjów....*, s. 555

w Warszawie oraz Mikołaja i Napoleona oficerów w wojsku carskim, był też Andrzej Podbielski rejent w Ostrołęce.¹⁰⁹

W tym czasie Podbiele były niewielką wioską. W 1827 roku było tu 12 domów i 66 mieszkańców¹¹⁰. Mieszkali tu Podbielscy oraz inni szlachcie, którzy sami uprawiali swoją ziemię. Mimo, że niektórzy Podbielscy służyli w wojsku carskim, to najbardziej znani przedstawiciele tego rodu są znani jako wielcy patrioci. W początkach XIX wieku wśród dziedziców niewielkiego majątku w Podbieli był Andrzej Podbielski, kupił on też dom w Ostrowi Mazowieckiej i tam się przeprowadził zostając rejentem sądowym, ożenił się z Józefą ze Stepnowskich. Miał dwóch synów Ignacego (ur. Ok. 1821) i Jana Feliksa (ur. 1836). Właśnie o nich wspomina *Polski Słownik Biograficzny*, czyli zbiór danych o wybitnych Polakach. Pierwszy z nich już jako uczeń gimnazjum w Łomży przystąpił do spiskowców (w 1839). W 1840 roku władze carskie na skutek zdrady aresztowały członków „spisku łomżyńskiego”. Ignacy Podbielski został wcielony do wojska, jednak ułaskawił go car Mikołaj. Podbielski nie stał się przykładnym obywatelem i uciekł do Wielkopolski (zabór pruski), gdzie walczył w powstaniu wielkopolskim z 1848 roku. Następnie został wydany Rosjanom i wcielony do armii. Służył w latach 1850-1857 w głębi Rosji. Następnie zwolniony, wrócił do kraju, ale władze do końca życia otaczały go tajnym dozorem policyjnym¹¹¹.

Jego młodszy brat, Jan Feliks Podbielski w 1845 roku rozpoczął naukę w Korpusie Kadetów w Brześciu, gdzie zaprzyjaźnił się z Jarosławem Dąbrowskim i Zygmuntem Padlewskim. Następnie skierowano go Korpusu Kadetów w Petersburgu, ukończył też Akademię Sztabu Generalnego. Był oficerem w wojsku rosyjskim (porucznikiem lub kapitanem). W czasie powstania styczniowego będąc na urlopie w Ostrowi zdezerterował i wstąpił do oddziałów powstańczych. Miał stopień majora w armii powstańczej, wraz z Ignacym Mystkowskim stoczył zwycięską bitwę pod Stokiem w pobliżu Ostrowi (4/5 V 1863). W dniu 13 IV tego roku oddział Mystkowskiego i Podbielskiego stoczyły przegraną potyczkę w pobliżu Kietlanki (gmina Zaręby Kościelne), obaj dowódcy zginęli¹¹².

W XIX wieku Podbiele bardzo intensywnie się rozwijały. W początkach XIX wieku było tu kilkanaście domów, natomiast w końcu tegoż stulecia była ich już ponad 40. Wieś należała do gminy i parafii Lubotyń. W 1890 roku liczyła 935 mórg obszaru¹¹³.

Podbiele obok Gniazdowa była wsią o największej liczbie drobnoszlacheckich gospodarzy w gminie Lubotyń. Było tu aż 46 takich gospodarzy, posiadali oni w sumie 553 ha¹¹⁴.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku było tu 58 domów i 2 inne budynki mieszkalne. Mieszkało w Podbieli 335 osób, w tym 16 wyznawców religii mojżeszowej (podali narodowość polską)¹¹⁵.

PODBIELKO

W początkach XV wieku przodkowie Podbielskich herbu Trzaska otrzymali spore nadanie ziemskie w tej okolicy. Założyli tu wieś o nazwie Podbiele. Ród był dosyć liczny i nie wszyscy mieścili się w starej siedzibie. Najpóźniej w 1527 roku powstała w pobliżu nowa

¹⁰⁹ *Rodzina, Herbarz.....*, tom XIV, s. 122

¹¹⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 360

¹¹¹ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXVII, s. 69-70

¹¹² *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXVII, s. 70

¹¹³ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 360

¹¹⁴ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

¹¹⁵ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

osada, zwana początkowo Nowe Podbiele. W tymże roku jako jej dziedzic występuje Maciej Podbielski syn Mikołaja¹¹⁶.

Od tej pory coraz częściej w dokumentach dotyczących Podbielskich wspomina się tą osadę. Spis podatkowy z 1578 roku nazywa ją Podbiele Małe (*Podbielie Minor*), w tym czasie dziedzicami byli Hieronim z braćmi, liczyła ona 8 włók gruntów, czyli dokładnie połowę tego co Podbiele Wielkie¹¹⁷.

Podbielscy początkowo dziedziczyli w tej wsi sami, jednak jak to bywało w wioskach zaściankowych na skutek podziałów rodzinnych osiedlili się tu również przedstawiciele innych rodów. Spis właścicieli ziemskich z końca XVIII wieku przekazuje informacje o: Gawkowskich, Podbielskim, Przyjemskim i Zarębie. W tym czasie nazwę wsi zapisywano już jako *Podbielko*¹¹⁸, czyli Małe Podbiele. Wśród dziedziców wyróżniał się Ignacy Przyjemski największym polityk XVIII-wiecznej ziemi łomżyńskiej, podkomorzy łomżyński. Przyjemski (lub jego teść Jabłonowski) kupił tą ziemię od jakiegoś zubożałego szlachcica z tej wsi.

Według danych z 1827 roku było tu 28 domów i 166 mieszkańców. Natomiast w 1888 roku była to wieś szlachecka w gminie i parafii Lubotyń¹¹⁹. W 1891 roku 14 gospodarzy w tej wsi miało szlacheckie korzenie, posiadali oni średnio po 14,8 ha¹²⁰.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku było tu 19 domów i 118 mieszkańców. Wśród mieszkańców było dwóch prawosławnych Rosjan oraz 5 Żydów¹²¹. Przed II wojną światową działał w Podbielku młyn wodny należący do A. Tyszki¹²².

RABĘDY

Rabędy powstały w XVIII wieku w wyniku osiedlania się tu drobnych rodów szlacheckich z sąsiednich wsi. Pierwsze pisane dokumenty o Rabędach pochodzą z końca XVIII wieku. W tym czasie była to wieś podzielona między wielu szlachciców. Byli tu: Gawkowski, Kaczyński, Krajewski i Niemiera. Nazwę zapisano jako *Rabemdy*¹²³.

W 1827 roku naliczono w tej miejscowości 14 domów i 87 mieszkańców. W opisie miejscowości w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego* z 1888 roku napisano: *Rabendy: powiat łomżyński, gmina i parafia Lubotyń, mieszka tu drobna szlachta*¹²⁴.

W Rabędach w końcu XIX wieku było 22 gospodarzy posiadających szlacheckie korzenie, posiadali średnio po 12,9 ha¹²⁵.

Podczas spisu powszechnego z 1921 roku było w tej miejscowości naliczono 23 domy i 145 mieszkańców. Wszyscy mieszkańcy wsi podali narodowość polską i religię katolicką¹²⁶. W pobliżu tej miejscowości przebiegała granica niemiecko-radziecka ustalona w 1939 roku.

¹¹⁶ *Rodzina, Herbarz.....*, tom XIV, s. 122

¹¹⁷ *Źródła Dziejowe.....*, s. 404

¹¹⁸ *Regestr Diecezjów.....*, s. 555

¹¹⁹ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 360

¹²⁰ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

¹²¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

¹²² *Księga Adresowa.....*, s. 134

¹²³ *Regestr Diecezjów.....*, s. 555

¹²⁴ *Słownik Geograficzny.....*, tom IX, s. 342

¹²⁵ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

¹²⁶ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

ROGOWO - FOLWARK

Rogowo-Folwark znane jest z kilku odkryć archeologicznych pochodzącymi z III i IV wieku naszej ery¹²⁷.

Folwark Rogów powstał zapewne w połowie XIX wieku w ramach większej własności ziemskiej w Rogowie. W końcu XIX wieku ten folwark liczył ponad 900 mórg. Niedługo później został rozparcelowany między napływowych chłopów-kolonistów i powstała samodzielna wieś.

W 1921 roku było tu 26 domów i 171 mieszkańców, w tym jeden prawosławny Rosjanin¹²⁸. Wieś Rogowo-Folwark należała do gminy Lubotyń.

ROGÓWEK

Rogówek powstał w połowie XIX wieku w ramach majątku Rogów. Osadzono tu chłopów, powstał też folwark Rogówek. W 1866 roku folwarki Rogów i Rogówek liczyły 991 mórg obszar. W czasie uwłaszczenia ziemi w Rogówku powstało 18 gospodarstw na 105 morgach¹²⁹. Powstała wtedy samodzielna wieś włączona do gminy Lubotyń. Uwłaszczeniu nie uległy folwarki Rogów i Rogówek. Z czasem folwark Rogów został jednak rozparcelowany, dając początek wsi Rogowo Folwark. Jednak folwark Rogówek istniał dłużej.

W okresie międzywojennym ta miejscowość dzieliła się na dwie części, była tu wieś włościańska (chłopska) z 9 domami (stan na rok 1921) i 54 mieszkańcami. Obok istniał też folwark o tej samej nazwie liczący 2 domy i 15 mieszkańców¹³⁰. W kolejnych latach folwark Rogówek również został rozparcelowany, ponieważ dane z *Księgi Adresowej Polski* z 1929 roku dotyczące gminy Lubotyń nie notują tu własności folwarczej.

RZAŚNIK

Nazwa wsi pochodzi od słowa rześa, czyli rośliny wodnej¹³¹. Wieś powstała około 1470 roku. Z 1472 roku pochodzi zapis iż nowo lokowaną (założoną) wieś o nazwie Rzaśnik, jej właściciel opat z Czerwińska darował Stanisławowi z Fałęcina¹³². Jednak ta darowizna była zapewne tylko czasowa, ponieważ w XVI wieku Rzaśnik występuje wśród wsi należących do zakonu kanoników regularnych.

W czasie spisu podatkowego z 1578 roku było tu 10 włók ziemi, na której mieszkali kmiecie, mieszkało tu również 11 zagrodników. Miejscowość należała do parafii Lubotyń¹³³.

Do 1819 roku była to wieś zakonna, następnie Rzaśnik po skasowaniu zakonu kanoników regularnych stał się wsią rządową zarządzaną przez Komisję Skarbu Królestwa Polskiego. Wsie rządowe miały z reguły lepsze warunki rozwoju niż wsie prywatne.

W 1827 roku było tu 21 domów i 137 mieszkańców. Rzaśnik leżał w gminie i parafii Lubotyń¹³⁴. W 1864 roku ziemia rządowa została uwłaszczona między mieszkańców wsi.

¹²⁷ Strupiechowski J, *Najstarsze osadnictwo powiatu Ostrów Mazowiecka*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975, s. 20-21

¹²⁸ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

¹²⁹ *Słownik Geograficzny.....*, tom IX, s. 671

¹³⁰ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

¹³¹ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe*, s. 326

¹³² Brodzicki Cz, *Ziemia.....*, s. 102

¹³³ *Źródła Dziejowe.....*, s. 371

¹³⁴ *Słownik Geograficzny.....*, tom X, s. 127

W 1921 roku w tej miejscowości naliczono 68 domów i 384 mieszkańców. Wszyscy podali narodowość polską i wiarę katolicką¹³⁵.

STARE ROGOWO

Miejscowość Rogowo powstała dopiero w XV wieku, pierwsze dokumenty pochodzą z 1429 roku, gdy po raz pierwszy wymienia się rycerzy z Rogowa (*de Rogowo*). Był to zapewne jakiś mało znaczący ród, ponieważ brak jest o dalszych wzmianek o tych rycerzach. W 1472 roku dziedzicem wsi był Stanisław z Osieka, w tymże roku sprzedał on Rogowo i inne dobra braciom Sędziwojowi i Mikołajowi z rodu Górskich herbu Nałęcz. W 1476 roku bracia Górscy podzielili się dobrami ziemskimi i Rogowo wziął wtedy Mikołaj Górski¹³⁶.

Potomkowie Mikołaja posiadali tą wieś jeszcze długo. Według danych z 1578 roku właścicielami byli: Rafał i Jan Górscy, było tu 5 włók ziemi¹³⁷. Wymieniony wyżej Jan Górski należał do elity ziemi nurskiej, szlachta wybrała go na sędziego ziemskiego nurskiego. Oznacza to, że Górski sędził wszelkie sprawy cywilne szlachty ziemi nurskiej. Rogowo było w tym czasie siedzibą Górskich i pisali się oni „Górscy z Rogowa”. Stał tu drewniany dwór, siedziba Górskich¹³⁸.

Jan Górski ożenił się z Zofią Ponikiewską i miał sześciu synów: Stanisława, Zygmunta, Macieja, Mikołaja, Adama i Wojciecha oraz pięć córek. Wszystko wskazuje na to, że Rogów odziedziczył Adam Rogowski, ponieważ on jako jedyny pisał się „z Rogowa”. Adam Rogowski sędzic nurski (syn sędziego) został sekretarzem królewskim i szlachta wybrała go na podsędka nurskiego w 1590 roku (zastępca sędziego ziemskiego). Przed Adamem otwierała się wielka kariera, jedna zmarł on nagle w 1597 roku, nie miał żony ani dzieci. Jego bracia wystawili mu pomnik w kościele św. Trójcy w Krakowie¹³⁹.

Przełom XVI i XVII wieku to czas kontrreformacji. Królem był Zygmunt III Waza fanatyczny katolik i zwolennik jezuitów. Wielu szlachciców odwracało się wtedy od wiary protestanckiej (większość oświeconej szlachty w XVI wieku było kalwinami lub luteranami) i gorliwie przystępowała do wiary katolickiej. Ta gorliwość przejawiała się również darowiznami na rzecz Kościoła, a szczególnie zakonu jezuitów. Rogowscy również temu ulegli i zapewne po śmierci Adama Rogowskiego jego spadkobiercy przekazali te dobra na rzecz tego zakonu. Od tej pory, aż do 1772 roku część wsi należała do zakonu. W tej części powstała wieś zamieszkała przez chłopów. Pozostała część była własnością Górskich, a potem przeszła na własność innych rodów szlacheckich.

W 1772 roku zakon jezuitów został skasowany przez papieża. Dobra jezuickie przejął król Polski, który przekazał część z nich na rzecz Komisji Edukacji Narodowej, reszta pozostawała w jego dyspozycji. W 1774 roku tą część wsi kupił od króla Florian Drewnowski herbu Junosza. Był to bardzo bogaty magnat ówczesnego województwa warszawskiego. Bogactwo nie szło w parze z innymi zaletami. Karierę zaczynał jako cześnik łomżyński w 1773 roku. Tak opisywano jego postać: „Zawadiaka i szuler, niewątpliwie na żołądź rosyjskim, został niebawem podczaszym i sędzią grodzkim łomżyńskim. Należał do czołowych obywateli tej ziemi”. Branie pieniędzy od Rosjan raczej pomagało niż przeszkadzało (było to powszechne, nawet król dostawał pieniądze od Rosjan). Drewnowski był wielokrotnie wybierany na posła z ziemi łomżyńskiej, uczestniczył w pracach Sejmu Wielkiego, oficjalnie popierał Konstytucję 3 Maja, jednak w czasie powstania kościuszkowskiego uciekł za

¹³⁵ Skorowidz miejscowości....., s. 52

¹³⁶ Boniecki A, *Herbarz*....., t. 6, str. 271: *Górscy v. Gurscy, na Litwie Górcy h. Nałęcz*

¹³⁷ *Źródła Dziejowe*..., s. 403

¹³⁸ Boniecki A, *Herbarz*....., t. 6, str. 271: *Górscy v. Gurscy, na Litwie Górcy h. Nałęcz*

¹³⁹ Tamże

granice¹⁴⁰. Był żonaty z Marianną Bartochowską i dochował się dwóch synów: Franciszka i Symforiana. Właśnie Symforian Drewnowski został z końcem XVIII wieku dziedzicem większej części Rogowa, dziedziczył tu jeszcze w 1839 roku¹⁴¹.

Rogowo należało do parafii w odległym Czerwinie. Według danych z 1783 roku dziedzicami wsi byli: Florian Drewnowski (wyżej wspomniany) oraz Gadowski i Zaręba¹⁴². Tak, więc obok większej własności ziemskiej (zamieszkałej przez chłopów) była tu również własność drobnej szlachty.

W 1827 roku naliczono 20 domów i 138 mieszkańców. W tym czasie była to jeszcze jedna miejscowość. W kolejnych latach mieszkała tu głównie drobna szlachta, ale nie tylko. Był też jeden większy obszar ziemski (Drewnowskich), na którym powstał folwark i wieś zamieszkała przez chłopów. Na tej ziemi powstała z czasem nowa osada (połowa XIX wieku) zwana Rogówkiem, była tu wieś chłopska i folwark. Tak, więc podobnie jak w Sulęcinie, obok siebie występowała większa własność ziemska (zamieszkała przez chłopów) oraz drobna własność szlachecka. W 1866 roku folwarki Rogów i Rogówek liczyły 991 mórg obszaru. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej powstało w Rogowie 19 gospodarstw na 42 morgach, a w Rogówku 18 gospodarstw na 105 morgach¹⁴³.

W końcu XIX wieku, obok wsi chłopskiej i folwarku, było 21 gospodarzy o szlacheckich korzeniach. Ziemia przez nich uprawiana liczyła 20 ha, były to więc bardzo małe gospodarstwa¹⁴⁴.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku nazwę wsi zapisywano jako *Rogowo Stare*, naliczono tu 12 domów i 66 mieszkańców¹⁴⁵.

STARY LUBOTYŃ

Lubotyń powstał najpóźniej w końcu XII wieku. Istnienie tej wsi potwierdza dokument Konrada Mazowieckiego pochodzący z przełomu XII i XIII wieku. Zapis ten brzmi: *Lvboci*, w innej wersji kopii podano również *Lvbocini*. Nie ma jednak wątpliwości, że chodzi właśnie o ten Lubotyń¹⁴⁶. Nazwa wsi pochodzi od dawnego imienia „Lubota”¹⁴⁷.

Początkowo była to wieś książecka. Lecz historia tej miejscowości wiąże się z zakonem kanoników regularnych z Czerwińska. Zakon oficjalnie powstał na synodzie laterańskim w 1059 roku, ale jego początków historycy Kościoła szukają już w czasie Ostatniej Wieczerzy. Do Polski zakonnicy przybyli około 1155 roku. Otrzymali nadania ziemskie w Czerwińsku. Kolejni książęta mazowieccy oraz królowie Polscy hojną ręką wyposażali zakon i zwalniali go z różnych powinności, dzięki temu kanonicy stali się najbogatszym zakonem na Mazowszu. W początkach XIII wieku zakonnicy otrzymali pobliską wieś Koskowo. Początkowo była to ich jedyna wioska w tej okolicy. Zakonnicy rozpoczęli, więc starania o kolejne nadania, najlepiej w pobliżu już posiadanych wsi. Otrzymali też między innymi Lubotyń, mogło to się zdarzyć już w połowie lub w końcu XIII wieku, ewentualnie później, lecz przed końcem XV wieku.

¹⁴⁰ *Polski Słownik Biograficzny*, tom V, s. 373

¹⁴¹ Boniecki A, *Herbarz*..., t. 5, str. 14: *Drewnowscy h. Junosza*

¹⁴² *Regestr Diecezjów*..., s. 553

¹⁴³ *Słownik Geograficzny*..., tom IX, s. 671

¹⁴⁴ Dajnowicz M, *Drobna szlachta*..., s. 214

¹⁴⁵ *Skorowidz miejscowości*..., s. 52

¹⁴⁶ *Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich*, tom I, Warszawa 1919, s. 344

¹⁴⁷ *Nazwy miejscowe*..., tom VI, s. 220

Ten region był ówczesnie bardzo słabo zaludniony. Istniało tu niewiele osad. Świadczy o tym fakt, iż według dokumentu Konrada Mazowieckiego z przełomu XII i XIII wieku Lubotyń i Kosewo należało do odległej parafii Zuzele nad Bugiem¹⁴⁸.

Druga połowa XIII wieku aż do 1368 roku był to bardzo ciężki czas dla tych okolic. Liczne najazdy Jaćwingów, Litwinów i Rusinów nie pozwalały intensywnemu rozwojowi gospodarczemu.

W XIII wieku klasztor kanoników regularnych zabiegał o immunitety ekonomiczny i sądowy dla swoich dóbr. Książęta nie odmawiali zakonnikom i ci uzyskali pełne prawo sądenia swoich poddanych oraz zwolnienia od danin na rzecz księcia. W tym czasie okolice Lubotyń były pustoszone przez najazdy Jaćwingów i zakonnicy nie zajmowali się rozwojem gospodarczym tych rejonów. Niepewna wojenna sytuacja trwała do 1368 roku, gdy tędy przeszły drużyny litewskie pod wodzą księcia Kiejstuta. Był to ostatni niszczący najazd litewski. Po tym najeździe rozpoczął się długi okres pokoju. Dopiero wtedy zakonnicy zajęli się na nowo organizacją ekonomiczną swoich dóbr. Od 1365 roku posiadali zezwolenie na lokacje swoich wsi na prawie niemieckim. Uzyskano też zwolnienia podatkowe, 4 lata dla istniejących już osiedli i 10 lat dla nowo utworzonych. Na początku XV wieku proces osadniczy był już bardzo zaawansowany. W 1422 roku książę Janusz I potwierdził prawo niemieckie (na wzorze prawa chełmińskiego) dla wsi zakonnych i wyznaczył czynsz w wysokości 8 groszy praskich z uprawianej włóki¹⁴⁹.

Lubotyń również uzyskał prawo niemieckie, co wiązało się z nowym osadzeniem wsi, i powstaniem samorządu wiejskiego. Wsie prawa niemieckiego były lepiej zorganizowane niż wsie na prawie polskim, dzięki temu szybko się rozwijały.

W XV wieku Lubotyń był już dużą rozwiniętą gospodarczo wsią zakonną. W 1480 roku opat klasztoru w Czerwińsku, Rafał uzyskał potwierdzenie posiadania młyna w Lubotyńiu. Dokument potwierdził Bartłomiej z Kołak sędzia łomżyński i Paweł z Kisielnicy podsędek łomżyński¹⁵⁰. Dobra kanoników regularnych z Czerwińska obejmowały wtedy wsie: Lubotyń, Klonowo, Koskowo, Rząśnik, Turobin i młyn zwany *Pryskat*¹⁵¹ (lub *Pryskat*, notowany jeszcze w XVIII wieku).

Tenże opat klasztoru Rafał w 1497 roku ufundował tu kościół, przy którym w 1501 roku powstała parafia¹⁵². Przyczyną powstania tej parafii było to, iż istniało tu już wiele nowych osad. W parafii lubotyńskiej powstała też prepozytura zakonna. Utworzono również szkołę parafialną. Zakonnicy bardzo dbali o te szkoły, umożliwiały one uzdolnionej młodzieży rozwój edukacji. Zapewne wielu zakonników w Czerwińsku miało swoje korzenie w okolicach Lubotyńia¹⁵³.

W pierwszej połowie XVI wieku opatem zakonu z Czerwińska był Jakub Kula, za jego rządów uwidoczniło się dążenie do skupienia posiadłości biskupich. Sprzedał on dobra w ziemi sandomierskiej, które leżały bardzo daleko. Chciał też zamienić się z biskupem płockim dobra lubotyńskie na dobra biskupie leżące w pobliżu Czerwińska. Biskup proponował dopłatę 100 zł węgierskich z złocie. Jednak biskupi nie zgodzili się na tą transakcję¹⁵⁴.

Opat Kula prowadził liczną ożywioną działalność gospodarczą, na szeroką skalę spławiał zboże i drewno poprzez Narew i Wisłę, uzyskując sporo dochody. Zapewne część tych towarów pochodziła właśnie z klucza lubotyńskiego¹⁵⁵.

¹⁴⁸ Kałaga J, *Dorzecze Orzu w wiekach średnich*, Ostrołęka 1983, s. 5

¹⁴⁹ *Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, pod red. E. Olbromskiego, Lublin 1997, s. 19-21

¹⁵⁰ Brodzicki Cz, *Ziemia....*, s. 84

¹⁵¹ Brodzicki Cz, *Ziemia....*, s. 21

¹⁵² *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 12, s. 12

¹⁵³ Tamże

¹⁵⁴ Folwarski Henryk, *Poczet opatów [w:] Nasza Przeszłość*, tom VI, rok 1957, s. 21

¹⁵⁵ Tamże, s. 21-22

Spis podatkowy z 1578 roku informuje, że w Lubotyniu (*Lubothin*) było 11 i pół włóki ziemi zamieszkałej przez kmieci (zapewne ponad 20-25 rodzin) oraz 11 zagrodników¹⁵⁶. Mieszkało tu, więc około 30-35 rodzin.

Lubotyń był wsią klasztorną. Takie wsie często bywały lustrowane przez służby kościelne. Niestety dobrze zachowane archiwalia zakonu nie były do tej pory publikowane, więc brak jest bliższych danych. Wiadomo jednak, że na początku XVII wieku drewniany kościół pochodzący z przełomu XV i XVI wieku został rozebrany (lub się spalił) i w jego miejsce wystawiono nową drewnianą świątynię. Miało to miejsce w 1621 roku, ten kościół istniał jeszcze w końcu XIX wieku¹⁵⁷. Natomiast na początku XIX wieku zakonnicy ufundowali tu kaplicę cmentarną pod wezwaniem ś. Rocha.

Lubotyń stanowił dobra klasztorne aż do 1819 roku. W tymże roku arcybiskup warszawski zgodził się na propozycje rządowe i dokonał kasaty zakony kanoników regularnych. Dobra zakonne zostały przejęte przez skarb państwa. Zarządzała nimi Komisja Skarbu Królestwa Polskiego.

W tym czasie Lubotyń był średniej wielkości wsią. Był tu drewniany kościół i kaplica. W 1827 roku było 22 domy i 195 mieszkańców¹⁵⁸. Do 1864 roku była to wieś rządowa. W tymże roku nastąpiło uwłaszczenie ziemi dworskiej, na mocy ukazu carskiego. Chłopi, którzy uprawiali ziemię w Lubotyniu otrzymali ją na własność, natomiast miejscowy folwark stanowił jeszcze przez jakiś czas dobra rządowe. W 1867 roku utworzono gminę, tutaj też była siedziba urzędu gminy.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego z 1884 roku informuje, iż była to wieś licząca 241 mieszkańców, obszar gruntów wynosił 2 640 mórg. Był tu urząd gminy i szkoła początkowa 1-klasowa ogólna¹⁵⁹.

Całą gmina Lubotyń liczyła w tym czasie 3 649 mieszkańców, miała 10 691 mórg obszaru. Sąd gminny znajdował się w Śniadowie. Stacja pocztowa w Ostrowi. W całej gminie był jeden młyn i 5 wiatraków¹⁶⁰.

W końcu XIX wieku władze postanowiły rozparcelować folwarki rządowe, wtedy to powstały nowe wsie: Lubotyń Włóki i Lubotyń Morgi.

Lubotyń na przełomie XIX i XX wieku był największą miejscowością w tej gminie. Tu był urząd gminy, kościół, szkoła, powstawały też pierwsze sklepy i zakłady rzemieślnicze. Zaczęli się tu również osiedlać Żydzi.

Spis powszechny z 1921 roku informuje, że w tej wsi było 47 domów i 411 mieszkańców. Pod względem wyznania było 337 katolików, 60 wyznawców judaizmu, 8 prawosławnych i 6 ewangelików. Pod względem narodowościowym 359 osób podało narodowość polską, 44 żydowską i 8 rosyjską¹⁶¹.

W okresie międzywojennym w Lubotyniu działała kooperatywa (spółdzielnia) o nazwie „Jedność”. Kowalem we wsi był B. Boćkowski, murarzem S. Świetlicki. Działały dwie piwiarnie: F. Kuczyńskiego i M. Skały. Sklepy spożywcze należały do K. Krajewskiego i A. Zbenowicza. Były też dwa wiatraki, własność: T. Ratowicza i M. Skały¹⁶².

Do zabytków Lubotynia należy kościół parafialny. Pierwsza parafia i kościół powstały już na przełomie XVI i XVII wieku za sprawą gospodarnego opata czerwińskiego Rafała. Pierwszy kościół był drewniany, również kolejny z 1621 roku był drewniany. Istniał do końca XIX wieku. Obecny kościół murowany wybudowano w latach 1887-1895 roku staraniem ks.

¹⁵⁶ *Źródła Dziejowe Polski...*, s. 371

¹⁵⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 12, Warszawa 1974, s. 12-13 oraz serwis internetowy diecezji łomżyńskiej

¹⁵⁸ *Słownik Geograficzny...*, tom V, s. 448

¹⁵⁹ *Słownik Geograficzny...*, tom V, s. 448

¹⁶⁰ *Słownik Geograficzny...*, tom V, s. 448

¹⁶¹ *Skorowidz miejscowości...*, s. 52

¹⁶² *Księga Adresowa...*, s. 134

prob. Adolfa Łapińskiego. Był konsekrowany w dniu 09.06.1925 r. przez biskupa Romualda Jałbrzykowskiego. Został zniszczony częściowo w czasie wojny w 1944 r., odbudowany w 1948 r. staraniem ks. prob. J. Strejcowskiego. W latach czterdziestych XX wieku był gruntownie remontowany. Kościół jest w stylu neogotyckim. W ołtarzu bocznym znajduje się obraz barokowy z około 1700 roku. Jest też rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego późnogotycka z XVI wieku. Do zabytków należą również monstrancja z XVII wieku i kancjonał Jana Wężyka arcybiskupa gnieźnieńskiego z pierwszej połowy XVII wieku. Kościół jest pod wezwaniem Nawiedzenia N.P. Marii¹⁶³.

Na miejscowym cmentarzu jest kaplica wzniesiona w pierwszej połowie XIX wieku, odnawiano ją w 1914 roku. Jest drewniana o konstrukcji zrębowej. Zbudowano ją na planie prostokąta. Wewnątrz rozdzielona jest słupami na trzy nawy. Od południa znajduje się kruchta. Dach jest dwuspadowy kryty blachą. Ołtarz główny jest w stylu regencji pochodzi z końca XVIII wieku z obrazem św. Rocha malowany na desce. Ołtarz boczny pochodzi z około 1700 roku. Jest również ambona barokowa z XVIII wieku, oraz konfesjonały z XVII i XVIII wieku¹⁶⁴.

STARY TUROBIN

W końcu XIV wieku ustały niszczące najazdy litewskie. Zakon kanoników regularnych, który posiadał od XIII wieku rozległe dobra w pobliżu Lubotynia rozpoczął intensywną akcję kolonizacyjną. Od 1365 roku zakonnicy posiadali prawo zakładania nowych wsi na prawie niemieckim i zwolnienia podatkowe dla nowych wsi na okres 10 lat. W 1422 roku Janusz I ustalił podatki na niewielką kwotę 10 groszy praskich od włóki¹⁶⁵. Sprzyjało to osadnictwu.

Gospodarni zakonnicy zakładali, więc nowe wsie w swoich dobrach. Do tej pory te obszary były zaniedbane i opustoszałe, po licznych wojnach. Zapewne w pierwszej połowie XV wieku założono też Turobin, wieś wchodziła w skład klucza zakonnego w Lubotyniu. Trudno określić dokładniejszą datę, ale jest wymieniany wśród dóbr klasztornych w drugiej połowie XV wieku¹⁶⁶.

Turobin aż do 1819 roku stanowił wieś zakonną. Po tej dacie dobra zakonne zostały przejęte przez państwo i Turobin stał się wsią rządową. W 1827 roku było tu 13 domów i 103 mieszkańców. W 1864 roku nastąpiło uwłaszczenie ziemi rządowej. Według danych z końca XIX wieku była to wieś należąca do gminy i parafii Lubotyń, miała 725 mórg obszaru¹⁶⁷.

W okresie międzywojennym nazwę wsi zapisywano jako Turobin, w 1921 roku było tu 28 domów i 175 mieszkańców¹⁶⁸.

SULĘCIN SZLACHECKI

W połowie XV wieku dobra Jelenie i pobliskie wsie należały od rodu Górskich herbu Nałęcz. W tym czasie były to jeszcze w większości puste nie zagospodarowane obszary. Dziedziczył tu Abraham Górski z żoną Beatą. Abrahamowi nie wiodło się najlepiej i część

¹⁶³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 12, Warszawa 1974, s. 12-13 oraz serwis internetowy diecezji łomżyńskiej

¹⁶⁴ *Katalog zabytków.....*, s. 12-13

¹⁶⁵ *Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, pod red. E. Olbromskiego, Lublin 1997, s. 19-21

¹⁶⁶ Brodzicki Cz, *Ziemia.....*, s. 21

¹⁶⁷ *Słownik Geograficzny.....*, tom XII, s. 647

¹⁶⁸ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

tych dóbr w 1462 roku zastawiał rycerzom z Osieka. Abraham zmarł około 1472 roku, a po jego śmierci wdowa Beata, oraz bracia Abraham, Dobrogost, Mikołaj z synami (Sędziwój, Piotr i Dobrogost) wykupili dobra Jelenie. Liczna rodzina zaczęła kolonizację tych dóbr. W tym czasie między rokiem 1472 a 1476 można dopatrywać się powstania wsi Sulęcín.

W akcie wykupu dóbr z 1472 roku nie pisze się jeszcze o Sulęcínie, ale już w 1476 roku podczas podziału dóbr Jelenie wspomina się, iż Sulęcín będzie odąd należało do braci: Sędziwoja, Piotra i Dobrogosta¹⁶⁹.

Z czasem dobra Jelenie, a w tym i Sulęcín objął Sędziwój, a po nim jego syn Jakub. Sulęcín w odróżnieniu od wielu innych wsi w tej okolicy nie był początkowo wsią zaściankową. We wsi mieszkali wyłącznie chłopci, był tu zapewne folwark ziemski, dwór dziedzica znajdował się w Jeleniach.

Jakub Górski z Jeleni należał do elity ziemi nurskiej, w 1519 roku został wybrany na sędziego ziemi nurskiej. Jego synem był Jan, który „odziedziczył” urząd sędziego ziemskiego. Właśnie jego jako właściciela wsi *Sulienczyno*, wymienia się w spisie podatkowym ziemi nurskiej z 1578 roku. Niestety nie wiadomo jaki był obszar wsi, ponieważ kilka wsi należących do sędziego wypisanych jest łącznie¹⁷⁰ (patrz spis podatkowy powiatu ostrowskiego, strona 2). W końcu XVI wieku do urzędu sędziego nurskiego, Jan Górski dołożył również urząd starosty ostrowskiego, był więc najpotężniejszym szlachcicem w ziemi nurskiej. Ożenił się z Zofią Ponikiewską i pozostawił sześciu synów. Dobra Jelenie wraz z Sulęcínem objął, po śmierci Jana, Stanisław Górski, najstarszy z synów. Ten kolejny dziedzic zmarł w 1607 roku. Herbarze nie wspominają o potomkach Stanisława¹⁷¹. Te dobra przeszły wtedy zapewne na własność innych Górskich. Jednak ten ród nie ogrywał już takiej roli jak wcześniej. Ziemia została zapewne podzielona między kilku właścicieli, jednym wiodło się lepiej innym gorzej, część Sulęcína przeszła na własność drobnych miejscowych rodów, inna nadal była częścią większego majątku Jelenie. To właśnie w XVII wieku należy upatrywać przyczyn podziałów wsi na część włościańską (chłopską) i szlachecką. Wschodnia część stała się własnością drobnych miejscowych rodów, w tym Podbielskich, którzy byli najbardziej żywotnym i licznym miejscowym rodem, natomiast część zachodnia nadal była częścią dóbr Jelenie, a potem Lubiejewo (Lubiewko).

Te dobra ziemskie w początkach XVIII wieku stały się własnością średniozamożnego szlachcica Michała Jabłonowskiego, który posiadał wiele urzędów w ziemi łomżyńskiej. Skupował też liczne wsie. Miał on jedyną córkę Marcjanę, którą wydał za Ignacego Przyjemskiego (1741). Była to ciekawa postać swoich czasów. Przyjemski urodził się w 1703 roku w Drobninie w powiecie kościańskim (Wielkopolska). Był synem Andrzeja podkomorzego kaliskiego, po śmierci ojca w 1723 roku opiekował się młodym Ignacym, Jan Szembek kanclerz wielki koronny. On go wszystkiego nauczył i protegował na urząd starosty łomżyńskiego. Od 1730 roku Przyjemski zamieszkał w ziemi łomżyńskiej, zyskał też łaski króla Augusta II. Szybko zyskał wysoką pozycję w ziemi łomżyńskiej, był marszałkiem miejscowego sejmiku, sędzią kapturowym w okresie bezkrólewia z 1733 roku. Popierał wtedy kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego. Gdy przewagę w kraju zyskał August III Sas, Przyjemski musiał się ukrywać, ale zdołano przekonać nowego króla, że jest on wiernym poddanym. Przyjemski w tym czasie jako starosta łomżyński musiał się przeciwstawić antysaskiemu powstaniu w Puszczy Kurpiowskiej. Na szczęście zrobił to z wielkim wyczuciem i nie dopuścił do krzywdy Kurpiów. W 1741 roku ożenił się z Marcjaną Jabłonowską córką Michała Jabłonowskiego cześnika łomżyńskiego (zmarła po 1802 roku!). Wielokrotnie wybierano go na posła na sejm. Przyjemski działał na rzecz ziemi łomżyńskiej, na przykład potrafił u generalicji rosyjskiej zmienić trasę przemarszów wojsk carskich.

¹⁶⁹ Boniecki A. *Herbarz...*, t. 6, str. 271: *Górcy v. Gurscy, na Litwie Górcy h. Nałęcz*

¹⁷⁰ *Źródła Dziejowe...*, s. 404

¹⁷¹ Boniecki A. *Herbarz...*, t. 6, str. 271: *Górcy v. Gurscy, na Litwie Górcy h. Nałęcz*

Przemarsze wiązały się zawsze z wieloma stratami. W 1757 roku zmarł jego teść Jabłonowski i Przyjemski objął jego dobra, w tym i część wschodnią wsi Sulęcina, która wtedy należała do dóbr Lubiejewo (Lubiewko), objął również wieś Jelenie. Szlachta łomżyńska bardzo ceniła Przyjemskiego wielokrotnie apelowano do króla, aby wynagrodzono jego starania. Król odwdzieczył się zaszczytem trzymania do chrztu jego młodszego syna. Po śmierci króla Augusta III Przyjemski nie popierał nowego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestniczył nawet, w ograniczonym zakresie, w konfederacji barskiej (wraz z Kazimierzem Pułaskim), za co był aresztowany. W 1774 roku przekazał starostwo łomżyńskie synowi Tomaszowi i wycofał się z życia publicznego. Zmarł w 1786 roku¹⁷².

Spis właścicieli ziemskich z 1783 roku wskazuje, jako właścicieli Sulęcina, na Ignacego Przyjemskiego (część włościańska) oraz na Podbielskich i Świnołęckiego w części szlacheckiej¹⁷³.

W XIX wieku nadal istniał podział na dwie części. Jedną odziedziczył Tomasz Przyjemski (zm. 1802), a następnie jego syn Józef (do 1865). Natomiast druga część była własnością drobnoszlachecką.

W 1827 roku w tej wsi (pisana była jeszcze jako jedna) było 25 domów i 176 mieszkańców

Po wybuchu powstania styczniowego to właśnie w Sulęcinie znajdował się jeden z punktów werbunkowych w powiecie ostrowskim, takich punktów było trzy w tym powiecie. Z tego punktu powstańcy byli kierowani do oddziałów powstańczych formowanych w Puszczy Białej¹⁷⁴. Tutaj również w pierwszej połowie lutego 1863 roku stacjonowało część grupy partyzanckiej „Zameczka”. Przebywał tu również krótko słynny Zygmunt Padlewski, który przejął dowodzenie grupą „Zameczka”¹⁷⁵.

Słownik Geograficzny z końca XIX wieku najlepiej oddaje stan wsi: „*Mieszka tu drobna szlachta i włościanie*”¹⁷⁶. Część szlachecka była bardzo dużą osadą, w 1891 roku naliczono tu 55 drobnoszlacheckich gospodarzy, posiadali oni w sumie 509 ha użytków, w tym 347 ha ziemi ornej, 53 ha łąk i 109 ha lasów¹⁷⁷. Część chłopska od 1864 roku była uwłaszczona.

Podział na dwie części nastąpił na początku XX wieku. Wieś w tym czasie rozrastała się coraz bardziej i była pilna potrzeba podziału na części. Sulęcina Szlachecka w 1921 roku liczyła 74 domy i 389 mieszkańców. Wszyscy podali narodowość polską i wiarę katolicką¹⁷⁸. Sulęcina należał do gminy Komorowo w powiecie ostrowskim.

SULECIN WŁOŚCIAŃSKI

Podział na dwie części wsi Sulęcina nastąpił dopiero na początku XX wieku, w czasie spisu powszechnego z 1921 roku wyróżniano wtedy tą wieś, która liczyła 61 domów i 339 mieszkańców. Miejscowość należała do gminy Komorowo w powiecie ostrowskim¹⁷⁹.

Jednak początków tej wsi należy szukać jeszcze w średniowieczu (patrz Sulęcina Szlachecka)

¹⁷² *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 175-177

¹⁷³ *Regestr Diecezjów...*, s. 554

¹⁷⁴ Bartniczak M, *Powstanie styczniowe w Ostrowi Maz. i okolicy*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1974, , s. 111

¹⁷⁵ Tamże, s. 112-113

¹⁷⁶ *Słownik Geograficzny...*, tom XI, s. 569

¹⁷⁷ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 234

¹⁷⁸ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 64

¹⁷⁹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

ŚWIERŻE

Pierwsze dokumenty dotyczące istnienia wsi Świerże pochodzą z 1469 roku¹⁸⁰. Niestety bardzo trudno znaleźć informacje o pierwszych dziedzicach wsi. Brakuje danych z XVI wieku, chociaż niewątpliwie wieś istniała w tym czasie. Zaznaczyli ją na swojej mapie Mazowska z XVI wieku historycy pod nazwą *Świerze*. Dziedziczył tu zapewne jakiś miejscowy ród szlachecki, być może właśnie Podbielscy, ponieważ to właśnie ich wymienia się jako dziedziców wsi w końcu XVIII wieku¹⁸¹.

Mieszkali tu liczni Podbielscy tworząc zaścianek szlachecki. W 1827 roku było tu 9 domów i 52 mieszkańców. Wieś należała do gminy i parafii Lubotyń. W *Słowniku Geograficznym* z końca XIX wieku zapisano, iż mieszkała tu nadal drobna szlachta¹⁸². W 1891 roku było w tej miejscowości 9 szlacheckich gospodarzy, posiadali oni 70 ha użytków¹⁸³.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku w tej wsi naliczono 11 domów i 72 mieszkańców. Oprócz Polaków mieszkała tu 11-osobowa grupa Żydów¹⁸⁴.

TUROBIN - BRZozowa

Pierwotnie istniał tylko jeden Turobin. Jeszcze źródła z ostatnich lat XIX wieku nie wspominają o Turobinie-Brzozowej, powstała ona dopiero na początku XX wieku na obszarach rządowych. Pierwotnie był tu las, zapewne brzozowy i stąd właśnie wzięła się nazwa tej miejscowości.

W 1921 roku w tej wsi było 17 domów i 113 mieszkańców. Turobin-Brzozowa należał do gminy Lubotyń¹⁸⁵.

Żochowo

Żochowo należało w przeszłości do powiatu ostrowskiego w ziemi nurskiej. Pierwsze dane o wsi pochodzą z 1578 roku, w tym czasie była to wieś drobnoszlachecka, liczyła 7 i pół włóki ziemi. Nazwę zapisywano jako *Zochowo*, jej dziedzicami byli ówczynie Andrzej Podbielski i Tomasz Żochowski¹⁸⁶.

Dziedziczył tu, więc miejscowy ród Żochowskich oraz Podbielscy z Podbiela. Żochowscy używali zapewne herbu Brodzic. Na Mazowszu jest do tej pory wiele wsi o nazwie Żochowo lub Żochy, z których pochodził właśnie ten ród.

Żochowo jako jedna z niewielu wsi obecnej gminy nie była związana z parafią w Lubotyń, należała do parafii w Szumowie. Żochowscy dziedziczyli tu przynajmniej do końca XVIII wieku, oprócz nich dziedziczyli tu również Lutostańscy oraz Łubowie¹⁸⁷. Lutostańscy herbu Ślepowron pochodzili z ziemi łomżyńskiej, natomiast na temat Łubów brak jest bliższych danych.

¹⁸⁰ Kałaga J, *Dorzecze Orzu.....*, s. 10

¹⁸¹ *Regestr Diecezjów....*, s. 555.

¹⁸² *Słownik Geograficzny....*, tom XI, s. 677

¹⁸³ Dajnowicz M, *Drobna szlachta.....*, s. 214

¹⁸⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

¹⁸⁵ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 52

¹⁸⁶ *Słownik Geograficzny....*, tom XIV, s. 813

¹⁸⁷ *Regestr Diecezjów....*, s. 560

W XIX wieku niewiele się tu zmieniło, nadal był to zaścianek szlachecki, z tym że coraz większą część ziemi przejęli Podbielscy z Podbiela. Z tego powodu w spisie wsi z 1827 roku nazwę zapisano jako *Zochowo Podbiele*. W tym czasie było tu 15 domów 94 mieszkańców¹⁸⁸.

W 1867 roku tą miejscowość włączono do gminy Szumowo w powiecie łomżyńskim. W *Słowniku Geograficznym* z 1895 roku zapisano, iż mieszkała tu „*drobna szlachta*”¹⁸⁹.

Według danych z 1891 roku w tej wsi było 18 gospodarzy mających szlachecki rodowód, średnio każdy z nich miał 5 ha użytków rolnych¹⁹⁰. Były to, więc bardzo małe gospodarstwa.

W 1921 roku było tu 21 domów i 119 mieszkańców. Wszyscy podali narodowość polską i wiarę katolicką¹⁹¹.

ŻYŁOWO

Żyłowo powstało jako wieś szlachecka na przełomie XV i XVI wieku. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1528 roku nazwę zapisano wtedy jako *Zmyłowo*. Podczas spisu podatkowego z 1578 roku Żyłowo (ówcześnie *Zilowo*) umieszczono w kategorii wsi szlachty zagrodowej, miejscowość należała do parafii lubotyńskiej i do powiatu ostrowskiego. Liczyła wtedy 7 i pół włóki obszaru, a jej dziedzicami byli bracia *Zilowscy*, czyli *Żyłowscy*¹⁹².

Dziedziczył tu miejscowy mało znany ród szlachecki, próżno szukać o nich jakichkolwiek informacji w herbarzach, jedynie wśród szlachty wylegitymowanej w Królestwie Polskim w 1856 roku pojawia się niejaki Wojciech Żyłowski herbu Groty dziedzic wsi Guncewo w 1715 roku, czy pochodził on właśnie z Żyłowa trudno dociec¹⁹³.

Żyłowo było niewielką wioską, w kolejnych wiekach Żyłowscy, albo opuścili tą wieś, albo wymarli. Zamieszkali tu inni szlachcice z okolicznych zaścianków, byli to głównie Podbielscy, którzy zasiedlili większość wsi w tej okolicy. Spis właścicieli ziemskich z końca XVIII wieku wspomina właśnie ich w liczbie mnogiej, ale informuje też o rodzinie Dzierżanowskich¹⁹⁴. Dzierżanowscy byli nieco bogatszą szlachtą herbu Grzymała. Pochodzili z Dzierżanowa w ziemi nurskiej¹⁹⁵.

W XIX wieku Żyłowo było nadal zaściankiem szlacheckim. W 1827 roku było tu 13 domów i 90 mieszkańców¹⁹⁶. Według danych z końca XIX wieku mieszkała tu drobna szlachta. Wieś należała do gminy i parafii Lubotyń¹⁹⁷. W 1891 roku 16 gospodarzy z tej wsi legitymowało się szlacheckimi korzeniami. Każdy z nich posiadał średnio po 17,1 ha użytków rolnych¹⁹⁸.

W 1921 roku naliczono tu 15 domów i 9 innych budynków mieszkalnych oraz 112 osób¹⁹⁹.

¹⁸⁸ *Słownik Geograficzny*..., tom XIV, s. 813

¹⁸⁹ *Słownik Geograficzny*..., tom XIV, s. 813

¹⁹⁰ Dajnowicz M, *Drobna szlachta*....., s. 219

¹⁹¹ *Skorowidz miejscowości*....., s. 52

¹⁹² *Źródła Dziejowe Polski*..., s. 404

¹⁹³ Sęczys, E, *Szlachta wylegitymowana*....., s. 849

¹⁹⁴ *Regestr Diecezjów*....., s. 555

¹⁹⁵ Boniecki A, *Herbarz*....., t. 5, str. 181: *Dzierżanowscy h. Grzymała*

¹⁹⁶ *Słownik Geograficzny*..., tom XIV, s. 893

¹⁹⁷ *Słownik Geograficzny*..., tom XIV, s. 893

¹⁹⁸ Dajnowicz M, *Drobna szlachta*....., s. 214

¹⁹⁹ *Skorowidz miejscowości*....., s. 52

BIBLIOGRAFIA HISTORII GMINY STARY LUBOTYŃ:

- Bartniczak M, *Powstanie styczniowe w Ostrowi Maz. i okolicy*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*
- Boniecki Adam, *Herbarz polski*, Tom 1-16 i Uzupełnienia. Warszawa, 1899-1913
- Brodzicki Cz, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999
- Dajnowicz M, *Drobna szlachta ziemi łomżyńskiej na przełomie XIX i XX wieku*, Łomża 2002
- Dymek Benon, *O stereotypie szlachty mazurskiej i Poborzanach*, część II [w:] *Ziemia Zawkrzeńska*, tom VII, Mława 2003
- Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, pod red. E. Olbromskiego, Lublin 1997
- Folwarski Henryk, *Poczet opatów* [w:] *Nasza Przeszłość*, tom VI, rok 1957
- Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego*, Kraków 1870
- Kaługa J i inni, *Dorzecze Orzu w wiekach średnich*, Ostrołęka 1983
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 12
- Księga adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa rok 1930, Annuaire de la Pologne (y compris la V. L. Dantzig)*, Warszawa 1930
- Kwartalnik Historyczny*, tom LXVI, rok 1959
- Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, tom I-VI, Kraków 1996-2005
- Polski Słownik Biograficzny*
- Regestr Diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie w latach 1783-1784*, Warszawa 2006
- Rodzina, Herbarz szlachty polskiej, opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego (Armorial of Polish Nobility by Severin count Uruski)*, T. 1-14, Warszawa 1906
- Sęczys E. *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1831-1861*, Warszawa 2000
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 IX 1921 roku, województwo podlaskie*,. Warszawa 1925
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Wawelskiego*. Tomy I-XIV
- Strupiechowski J, *Najstarsze osadnictwo powiatu Ostrów Mazowiecka*, [w:] *Ostrów Mazowiecka z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975
- Tabella Miast, Wsi, Osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności* Tom I i II, Warszawa 1827.
- Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich*, tom I, Warszawa 1919
- Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957
- Źródła Dziejowe tom XIV, Polska w XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisał A. Pawiński, tom XVI Mazowsze” Warszawa 1892.